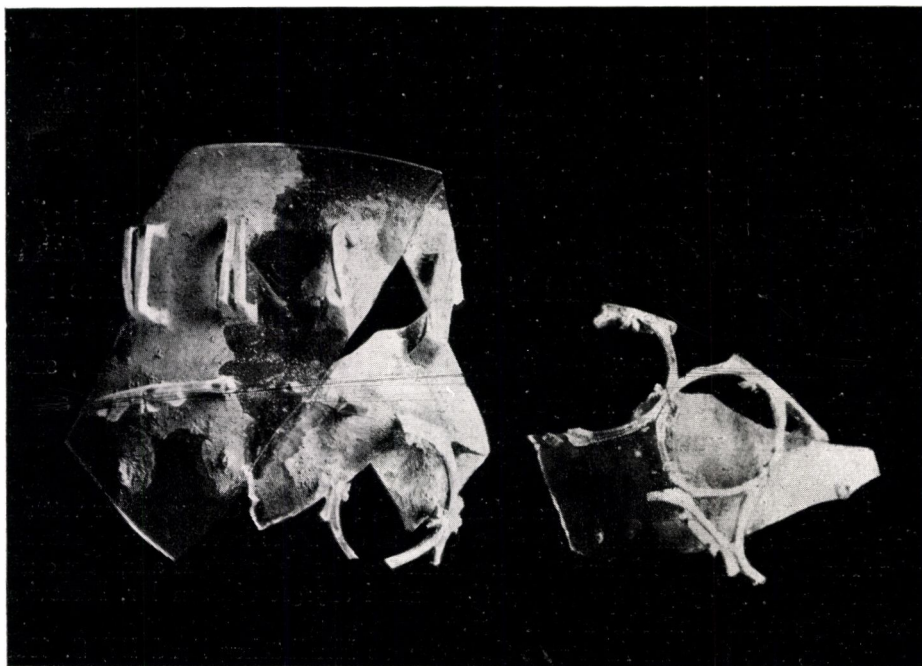

A BRIGETIÓI VAS DIATRETUM.

Özv. Tuzsla Tivadarné, sz. Simonyi Dusi úrasszony budapesti régiséggyűjteménye, mely brigetiói leletekből áll, egy késő-római hálódíszes üvegedény hat darabból álló maradványát őrzi. Ezeket az üveg-töredékeket a tulajdonosnő szíves engedélyével több ízben volt alkalmam megvizsgálni. Sikerült részben össze is illeszteni őket, mert négy darab összetartozása megállapítható volt. A 82. képünk baloldala látható az üvegedény így összeragasztott nagyobbik maradványa.

82. KÉP. A BRIGETIOI VAS DIATRETUM TÖREDÉKEI.
(Tuzsla-gyűjtemény. Budapest.)

A fentmaradó két töredék is összetartozott, mint az képünk jobboldalán látható, de az üveg más részéből való.¹

Ezek a ritkaságszámba menő töredékek kb. 30—35 év előtt Ószőny község határában a brigetiói római tábor északi felében kerültek elő. Ugyanonnan származik a Tuzsla-gyűjtemény legtöbb darabja is. A leletkörülmények részleteire nézve pontosabb felvilágosítást nem sikerült szerezni.

Üvegedényünk szintelen, átlátszó anyagból készült, jelen állapotában legnagyobb részén opálszerűen irizáló felülete van. A nagyobbik rész magassága 80 mm. Pereme gyengén kifelé hajlik és a szélétől 10 mm-nyi távolságban egy alig észrevehető bevéssett vonal fut körbe. Az edény felső részén, a perem és a hálódíszítés között, az edény falából a felirat megmaradt négy betűje domborodik ki :

...VASI...

A V betű magassága 18 mm, s vele egyeznek meg méretben a többi betűk is. A kis csapok magassága, melyek a betűket az edény testével összekötik, 7 és 8 mm között váltakoznak.

A hálódíszítés, mely üvegünk alsó részét körülvette, egy körbefutó vonallal kezdődik. Ehhez tojásalakú gyűrűk csatlakoznak, úgy hogy az érintkezési pontjaiknál két oldalra elálló kis csokoralakú díszek kötik össze őket. Amennyire a töredékekből megállapítható, az első gyűrűsorhoz csatlakozó következő sor gyűrűtagjai ellaposodnak.

Az üveg belső falának és a hálószerű megmaradt gyűrűinek hajlásából következik, hogy példányunk a vésett díszű hálós serlegek általánosabb tojás- vagy félgömbalakjaival egyező volt. Alakjára nézve legközelebb áll a berlini² és müncheni³ Antiquariumok Kölnben talált példányaihoz. Ezek közül a müncheni példány magassága 12 cm, szájának átmérője 10 cm. Nagyságra nézve ezzel egyezhetett meg a mi brigetiói példányunk is.

¹ Üvegünk korábbi állapotát az a felvétel őrzi, melyet dr. Gerecze Péter vett fel róla pár évvel a világháború kitörése előtt. Gerecze egy képes katalógusban akarta az egész Tuzsla-gyűjteményt ismertetni. Ez a kéziratos fénykép-katalógus a tulajdonosnő birtokában van. A gyűjtemény gazdag kisplasztikai anyagát újabban Dr. Paulovics István dolgozta fel és rövidesen ki is adja.

² Kisa, Das Glas im Altertume (Hiersemanns Handbücher, Band III) S. 608, Abb. 220; Morin-Jean, La verrerie en Gaule sous l'Empire romain. Paris, 1913, p. 231—233, fig. 313.

³ Kisa, id. m. Abb. 221; Morin-Jean id. m. fig. 312.

Serlegtöredékünk [V I]VAS I[N] feliratmaradványa a felirat kétségbevonhatatlan keresztény jellegét árulja el s ilyen értelemben kell kiegészítenünk más ókeresztény üvegedények,¹ használati tárgyak és teljesebb keresztény feliratok nyomán. *Vivas* mellett *in*-nel együtt előforduló gyakoribb kifejezések a következők:² *in deo*, *in domino*, *in nomine dei*,³ *in deo et Xpo*, *in nomine* , *in Cr(i)sto*, *in deo Cristo*, *in domino Zesu*, *in pace dei*, *in aeterno*, *in spirito sanc[to]*, *inter xan[tos]*. De mivel az itt felsorolt kifejezések sem tölthették ki egyenkint az egész kerületet, hozzájöhettek még: *p.* *z.*, *zeses*, *gaudias*, *semper*, *gaude semper* formulák valamelyike. A felirat elején állhatott azonkívül név is, mint pl. a strasbourgi⁴ és a szekszárdi serlegeknél,⁵ esetleg egy kedveskedő megszólítás, pl. *dulcis anima* stb.

Brigetiói példányunk felirata alapján a hálós üvegserlegek közt az egyetlen, melynek keresztény voltához kétség nem fér. A Nemzeti Múzeum szekszárdi és a berlini Antiquarium kölni példányain a görög feliratok III E ZHCAIS részei csak azok, melyek a késő-római korban a keresztények közt divatos jókívánság ezen általánosan elterjedt kifejezései által gondolhatók keresztény értelműeknek,⁶ de határozottan még sem állíthatók. A hálós serlegeken olvasható többi feliratok az ilyen díszes ajándéktárgyakon (*strenae*) szerepelni szokott jókívánságok csak: BIBE VIVAS MVLTIS ANNIS,⁷ FAVENTIB...⁸, BIBE MVLTIS ANNIS.⁹

Edényünk a vésett díszű üvegeknek Winckelmann óta *vasa diatreta*

¹ V. ö. Kisa, id. m. 923. és köv. oldalait.

² V. ö. E. Diehl, *Inscriptiones latinae christianae veteres*, 2193. és köv. számait.

³ Ez a kifejezés szerepel egy dunaszekcsői aranydíszes üvegfenekén, melyet a *Theologiai Szemle* V. (1929) 158—163. oldalain ismerttettem.

⁴ Kisa, id. m. S. 614, Abb. 225; R. Forrer, *Strasbourg-Argentorate* I. S. 321, Fig. 249. Déville, *Histoire de l'art de verrerie dans l'antiquité*, 1871, t. 33 a.

⁵ A szekszárdi diatretumon a *Ποίμηνι* feloldása valószínűen név. V. ö. Kisa, id. m. S. 609.

⁶ A *pie zeses* gyakori használatára az ókeresztény feliratokon v. ö. Diehl, *Inscr. lat. christ. vet.* 872. köv. számait. — Kisa ezt keresztény formulának tartja (id. m. 611. old.) s ezt kimondottan hangsúlyozza is a fehérmegyei példány ismertetésénél, melynek feliratát helytelenül erre oldja fel. V. ö. *Zeitschr. für christliche Kunst* XII (1899) S. 84.

⁷ A milánói Marchese Trivulzio-gyűjtemény diatretumán. Kisa, id. m. S. 607, Abb. 224.

⁸ Bécsben a Kunsthist. Museum daruvári példányán. Kisa, id. m. S. 607, Abb. 223.

⁹ A müncheni Antiquarium kölni diatretumán. Kisa, id. m. 608, Abb. 221.

névvel önkényesen felruházott szűkebb csoportjába tartozik. De bármily kevés az eddig ismert ilyen emlékek száma, ezek közt is több csoportot különböztetnek meg technikai előállításuk alapján. A vas diatretumok lelőhelyeit tekintetbe véve Pannonia tartomány területére esik a lelőhelyek nagyobbik fele. A most bemutatott brigetiói példánnyal együtt négy darab ismeretes már innen.

Ezen négy darab közül a bécsi Kunsthistorisches Museumban lévő daruvári serleg áll legközelebb a brigetiói diatretumhoz, mert felső részén felirat, alsó részén hasonló gyűrűkből álló háló díszíti.¹ A daruvárit Kisa személyesen is megvizsgálhatta és ennek alapján írt a serleg technikai előállításáról.² Kisa megállapítása helytálló, hogy a serleg FAVENTIB... felirata és hálódíszítése ugyanazon anyagból való, mint a serleg magja. Technikailag azonos vele a brigetiói is, melynél a felirat és a hálószerű anyaga is egyező az üveg magjával. E két darab készítésénél először egy vastag öntött üvegtömbből a belső részt esztergályozták ki, s csak ezután fogtak hozzá a külső perem hasonló módon való kidolgozásához.³ A betűk kifaragásánál szükség volt vésőkeréken kívül fúróra is, mert a betűket csak két végüknél tartják az üvegtesttel össze a merőlegesen álló 7–8 mm magas, vékony csapok. A betűk külső felülete egyenlő magasságú és hajlásban egymással teljesen megegyezők. Ha a betűket külön készítik és kis sodrott csapokkal hevített állapotban forrasztják a vékony üvegtesttel össze, akkor apró dudorok állanak elő, melyeket utólagos véséssel teljesen eltüntetni nem lehet. A brigetiói diatretumnál megfigyelhető volt, hogy a betűk alatt közvetlenül az üvegtest egyenetlenebb felületű, nem oly szépen csiszolt, mint az üres helyeken, mert nem tudtak a betűk alatt a véső és csiszoló szerszámmal nyugodtan dolgozni. Az üvegtesten mindenütt látszik a vésőkerék nyoma, mely különböző irányú vonalakat hagyott hátra a szerint, hogyan tudtak jobban hozzáférkőzni az edény testéhez.

A daruvári és brigetiói diatretumok hálódíszítései egyezők, s mind-

¹ Kisa, id. m. S. 607, Abb. 223. A leletkörülmények évszámait összefoglalva adja. Közli a régi rodalmat. V. ö. ezeken kívül Kisa, Die Erfindung des Glasblasens. Jahrbuch für Altertumskunde I (1907.) S. 1 ff. Fig. 2. E helyen kapjuk a daruvári diatretum legjobb képét.

² Kisa, id. m. 616. és köv. oldalain beszél a diatretumok technikájáról és azok irodalmáról.

³ Ezt az eljárást Köster tételezi fel. Technisches aus der antiken Glasindustrie. Berliner Museen. Berichte aus den Preussischen Kunstsammlungen LXII (1920) S. 108.

kettőnél a hálódísz anyaga egyező az üvegtest anyagával. A hálódíszítést is a betűkhöz hasonlóan a vastag üvegalapból faragták ki. Ha az egyes gyűrűket külön vésték volna ki, s azután egymáshoz forrasztva erősítik kis csapok által a serleghez, akkor a hálószerű felülete másképpen

83. KÉP. SZEKSZÁRDI VAS DIATRETUM.

(Nemzeti Múzeum, Budapest.)

nézne ki. A brigetói példánynál láthatjuk, hogy a gyűrűk érintkezési pontjainál kis elálló díszek vannak, melyek felső részét még külön vésséssel tagozták, forrasztásnak semmi nyoma. Ugyanolyan, merőleges kis csapok tartják össze a hálót a serleggel, mint a feliratnál, s a kis szárak oldalainál jól látszik a köszörülés és a fúró használata.

A hálódísz alatt megfigyelhető az üvegalapon a köszörűkerék vo-

nalas nyoma. Ez a két darab a valódi vas diatretumok csoportjából való, melyeknek ismertető vonásuk, hogy a serleg és a díszítése egy anyagból, egy vastag üvegfalból van kidolgozva.

Külön csoportba jönnek azok a példányok, melyeknél az alap-üvegre egy másszínű és anyagú üvegmasszát öntenek, s ezután dolgozzák, vésik ki a díszítést. Ezeknél a betűk és hálószerű más színben tűnődökölnék, mint a serleg maga, de azért ezek is valódi diatretumok.¹ Harmadik csoportba azok jönnek, melyeknél a hálódíszít külön készítik el, s azt egy kisebb edényre kis csapok segítségével forrasztják fel.²

Mivel a brigetói és daruvári diatretumoknak talpuk nem volt, fénvből vagy nemes anyagból tartót, ú. n. ἐγγυθρήκη-t kellett számukra készíteni.³

A másik két pannoniai «vas-diatretum», a Nemzeti Múzeum szekszárdi (83. és 84. képek)⁴ és fejérmegyei példányai (85. kép)⁵ technikailag szoros kapcsolatot képeznek. A szekszárdi példány technikai előállítását illetőleg a különböző vélemények felsorakoztatásának mellőzésével Kisa megállapításánál kell maradnunk. A serlegen lévő felírás betűi és a kiálló áttört díszű gallér az edény testével egyező anyagúak. De mivel a serleg alsó részén hálószerű nincsen, nem tekinthető igazi hálós serlegnek. A serleg alsó részén fúvással készített és utólag odaforrasztott delfin- és csigadíszek szerepelnek, melyek egy külön tartó használatát feleslegessé is tették, mert a serleg így delfin- és csigalábakon állhat.

¹ Pl. a bécsi Österr. Museum kis töredéke. *Kisa*, Jahrbuch für Altertumskunde I (1907) S. 15, Fig. 5; *Kisa*, Das Glas im Altertume S. 620—621, Abb. 232.

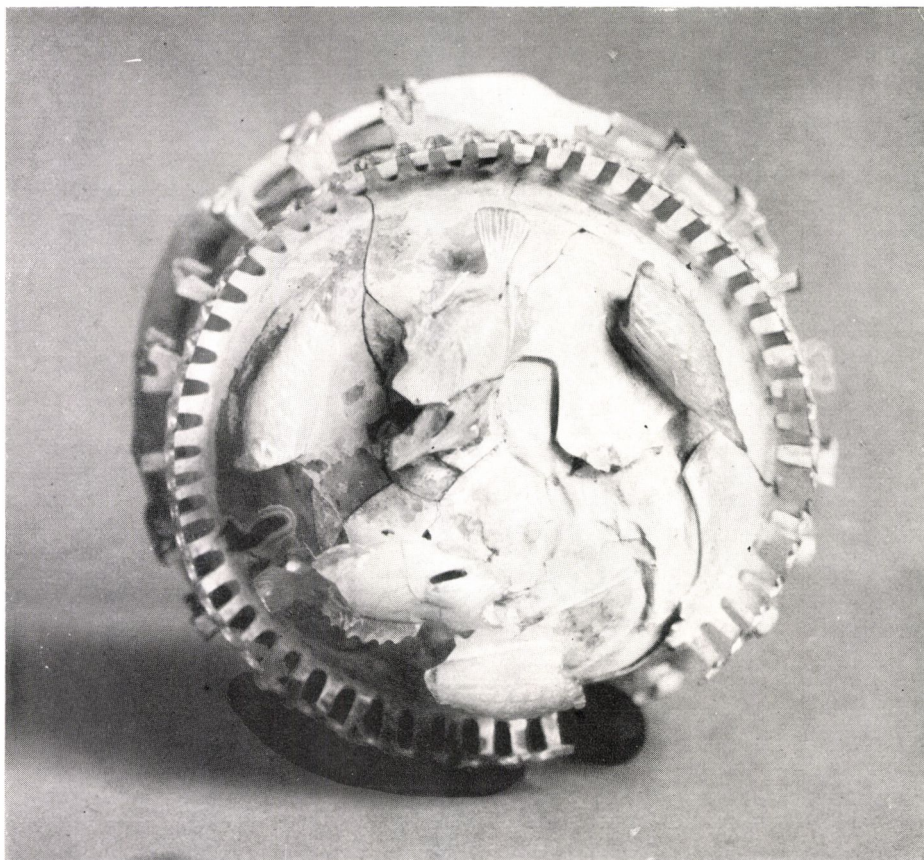
² Ilyennek veszi *Kisa* a hohensülzeni diatretumot, id. m. 621. old. Abb. 222. — *Behrens* azonban valószínűnek tartja, hogy ez a példány is egy vastag üvegfalból készült. Römische Gläser aus Rheinhessen. Mainzer Zeitschrift XX/XXI (1925/26) S. 76, Abb. 29. — *Kisa* pseudodiatretumnak veszi a S. Marco-kincstár szitálját is.

³ *Kisa*, id. m. 606. old. — A bronzból készült üvegtalpakra v. ö. *Pič*, Die Urnen-gräber Böhmens, Taf. LIII, 2, 3. Taf. LV, 19. Bő irodalmat is ad.

⁴ A szekszárdi diatretumnak gazdag irodalma van. Ezt adja részben *Kalauz a Régiségtárban* (Magy. Nem. Múzeum) 1912. 162. oldalon. Így itt mi csak egypár címre hivatkozunk. *Kisa*, id. m. S. 609, Abb. 229 a, b. — *Kisa*, Jahrbuch für Altertumskunde I (1907) S. 11, Fig. 3 rossz aláírással. Fényképben eddig még nem volt kiadva. Dr. Paulovics István, a Nemzeti Múzeum régiségtárában a római osztály vezetője, volt szíves a szekszárdi diatretum 4 különböző nézetű felvételét rendelkezésemre bocsátani. Ezekért, valamint a fejérmegyei példány fényképeinek átengedéseért itt is kifejezem köszönetemet.

⁵ *Hampel*, Egy vas diatretum töredéke Fejérmegyéből. Arch. Ért. XIX. (1899) 16—18. old. — *Kisa*, Vasa diatreta. Zeitschrift für christliche Kunst XII (1899) S. 15. Ábráját eredeti nagyságban, de fordítva közli. — *Kisa*, Jahrbuch. f. Alt. I (1907) S. 13, Abb. 5; *Kisa*, Das Glas im Altertume S. 610, Abb. 230.

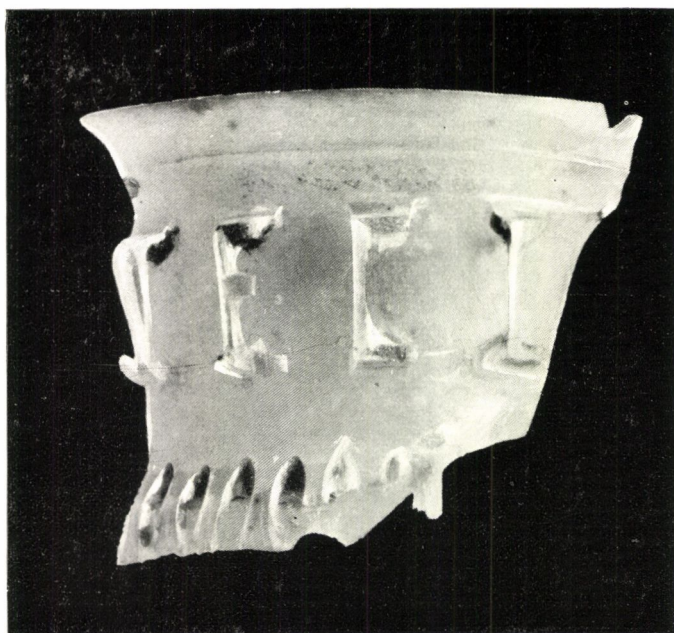
A fejrmegeyi vas diatretumnak a szekszárdival rokonságára már első ismertetője, Hampel is rámutatott. A serleg üvege átlátszó, gyengén zöldes színben játszik, tele van igen kicsi léggömbökkel, melyek a fényképen a betűk felett jól látszanak. A felirat és a kiálló áttört levéldíszítés

84. KÉP. SZEKSZÁRDI VAS DIATRETUM ALSÓ RÉSZÉ.

a serleggel együtt egy közös vastag üvegfalból lett kidolgozva. A serleg külső felülete a betűk alatt egyenetlen és kiállóbb, nincs oly finoman lekészörülve, mint a szabadon álló helyeken. A serleg pereménél is látszik az esztergályozás nyoma. A feliratot Hampel pontos megfigyelés alapján olvasta el és oldotta fel [VIVA]S FEL[ICITER]-re. A külföldi irodalomban azonban Kisa több tanulmánya nyomán I:... SEC, kiegészítve III ZESEE alakban ismeretes, miután ő a Hampeltől

kapott fénykép nyomán önkényesen, a magyar publikációt figyelembe nem véve igyekezett a betűknek értelmet adni. A fejrémegyei diatretum feliratának betűi közül az S és az F teljes. Az F betűnek alul baloldalra elálló kis nyúlványa van. A harmadik betű sérült, az E betű függőleges hosszú szára meg van repedve, a középső vízszintes nyúlvány pedig letörött. A törés helye ma is jól látható, s a mellett bizonyít, hogy újabb időben, találáskor sérült meg. A negyedik L betű is ép. Az utána jövő I betűnek csak a felső részéből maradt meg egy csekély

85. KÉP. FEJRÉMEGYEI VAS DIATRETUM TÖREDÉKE.

(Nemzeti Múzeum, Budapest.)

nyom. A serleg alsó részén Hampel szerint a szekszárdival való hasonlóság alapján különfúvott és felforrasztott delfin- vagy csigaalakok szerepelhettek. Kisa viszont az alsó testet hagymaszerű alakúnak, símának tételezi fel s vékony szárú talpot képzel hozzá.

Ilyen talpa volt az Aquincumi Múzeum azon füles serlegének is, mely a Leipziger-cukorgyár területén előkerült késő-római sírok egyikéből származik (86. kép) s Kuzsinszky Bálint professzor úr szíves engedélyével közölhetem. Ez az aquincumi üvegserleg a legszebb e nemű

darabok közé tartozik. Hiányzik az egyik fogója, azonkívül a talpáról is az alsó széles lap. Az üvegtest és fogó egy anyagból valók, a fogó a vastag üvegmagból lett kiesztergályozva és kivésve, s ez a technikai előállítás az edény külső részén szépen látszik. Anyaga után a nyugati (Köln?) üvegyárakból származik s egykorú a vas diatretumokkal. A legközelebb vele megegyező példányt a stambuli Ottomán Múzeumból ismerem, mely «Cymé» lelhely jelzésű.¹ A fogók ennél a példánynál is esztergályozással lettek előállítva, de az aquincuminál durvább kidolgozásúak. Ez a két darab így technikailag a mi vas diatretumokkal egyezik meg. Eltérnek azonban ezektől azok, a formára ugyan egyező serlegek, melyeknek a fogójuk külön készült és forrasztással illesztették az üveg testéhez,² s így ez egyszerűbb előállítású, kisebb munkát igénylő eljárás volt. Ezek az aquincumi serleggel formára egyező üvegserlegek sok hasonló agyagból való serleggel együtt a féntechnikára mennek vissza, hol legszebb képviselőik a boscorealei, alisói, herculanumi, hildesheimi talpas ezüst serlegekben találhatók fel.³

De elképzelhetjük a fejérmegyei diatretumot talp nélkül is. Az aquincumi talpas serleg formájával megegyezik egy délországi példány, mely a berlini Antiquariumban van, azonban nincsen talpa.⁴ Így egy ἐγγυθηκη képzelhető hozzá, amire a szekszárdi kivételével minden nyugati eredetű diatretumnak szüksége is volt.

¹ Lelt. száma 1474. Dr. Arif Mufid aligazgató szíves engedélyével volt alkalmam közelebről is megvizsgálni előállítását. Hasonló üvegserleget közöl *M. Rostovtzeff*, (Iranians and Greeks in South Russia p. 127, fig. 16, 3) Kuban Barrows-ból. A közölt ábra alapján azonban nem tudom megállapítani, hogy ez a példány öntéssel vagy pedig esztergályozással és véséssel lett-e előállítva.

² Ilyen pl. egy Prusias ad Hypiumnál talált sötétkékszínű serleg. Lásd *Antike und byzantinische Kleinkunst*. Helbig Auctionskatalog. 28—30. Oktober 1913. S. 50, No 788, Taf. 28. — A zágrábi Horvát Nemzeti Múzeumban a stenjevaci temető üveg-tárgyai közt van egy ilyen alakú serleg, melynek két fogója sötétebb színű anyagból külön készült és odaforrasztott. V. ö. *Hoffiller*, Predmeti iz rimskoga groblja u Stenjevcu. Vjesnik VII (1903/4.) p. 179, fig. 68, 3.

³ V. ö. *G. de Jerphanion*, Le calice d'Antioche (*Orientalia Christiana*. Vol. VII) 1926. pl. III, V, fig. 1—3. — Ez a forma részben az érc, részben az üvegművesség termékei által eljut az északi barbár vidékre is és ott utánozzák, mint azt a lubswi ezüstserleg mutatja. *Kunkel*, Mannus V. Erg. Bd. 1927, S. 122. *Sprockhoff*, Ein ostgermanisches Brandgrab der römischen Kaiserzeit aus Sappohl. Mainzer Zeitschrift XXIII (1928) S. 40, Taf. V, Abb. 5. — Egy pompeji falfestményen is ott van ez a serlegforma egy teljes ezüst készlet darabjai között. V. ö. *V. Spinazzola*, Le arti decorative in Pompei e nel Museo Nazionale di Napoli. Tav. 230.

⁴ *Köster*, id. m. S. 107 Abb. 85. Idéz még egy hasonló darabot: *G. Sangiorgi*, Collezione di vetri antichi t. 138.

86. KÉP. AQUINCUMI MÚZEUM SERLEGE.

A vésett díszű hálós serlegek a késő-római iparművészet legkritkább és igen drága termékei. Készítői, a diatretariusok, a közönséges mesteremberek felett állottak és megbecsülésükre jellemző, hogy az állami beszolgáltatás alól fel voltak mentve.¹

A hálós serlegek ma divatos elnevezése, a «*vasa diatreta*» azonban nemcsak ezek elnevezésére szolgált. Kisa szerint az összes vésett díszű edények,² Köster szerint pedig az összes esztergapadon készült üvegek tartoznak ezen elnevezés alá.³ Zahn szerint ez gyűjtőfogalom nagyon finom és törékeny nemeskő és üvegedényekre és pedig a fúróval munkált reliefszemes színeskő- vagy üvegre dolgozott edényekre, az egyszerű, de

¹ Cod. Theod. XII 4, 2; Cod. Iust. X 66, 1.

² Kisa, id. m. 627. old. — A korábbi irodalom ugyancsak megtalálható itt.

³ Köster, id. m. S. 104. — R. Zahn mutatott rá, hogy Kisa a diatretum magyarázatánál azért esett tévedésbe, mert *Coelius Rhodius* egy helyére támaszkodott (lib. 27, cap. 27), akit antik írónak tartott. Itt pedig *Ludovicus Coelius Richerius Rhodoginus*, *Antiquarium lectionum libri XXX*-ról van szó (Zahn, Arch. Anzeiger, 1928. S. 569. Anm. 2). — Köster is Kisa ezen idézete után ment, s csak az idézett hely «*tornus*» magyarázatát helyesbítette, melyet Kisa csiszolókeréknek, ő pedig esztergapadnak magyaráz. Zahn nem említi Köster dolgozatát.

kiemelkedő és mélyített díszítésű üvegekre, végül az oly síma edényekre, melyek fúró, véső és esztergályozással kapták meg kényes formájukat (pl. ez utóbbira az aquincumi serleg).¹ Annyi bizonyos, hogy a ránk maradt hálós serlegek legnagyobb része a Kr. u. IV. századból származik, korai századokból nem ismeretesek, pedig ez az elnevezés már Martialisnál is előfordul,² s ez is bizonyítja, hogy a calix diatretus elnevezés technikai alapon történő összefogó név volt.

A hálós serlegeknek van egy másik csoportjuk is, mely a diatretától élesen elkülönül. Ezeknél az üvegserleget különkészített üvegfonalakból összeillesztett háló veszi körül. Ennél a csoportnál tehát az esztergályozásnak és fúró használatának semmi szerepe sem volt. Ennek a csoportnak legszebb képviselője két kölni darab. Az egyik a Disch-féle kantharus, mely most Rómában Giorgio Sangiorgi gyűjteményében van,³ a másik a Goluchów gyűjtemény példánya.⁴ Ide tartoznak azok a kis ampollák is, melyeket hasonlóképp üvegfonalakból összeforrasztott háló vesz körül és állatalakos talpuk van, s eredetüket Syriába kell tenni. Egy szép példányt ismerek a stambuli Ottomán Múzeumból,⁵ mely Palmyrából való, a Sangiorgi-gyűjtemény egyik példányát pedig legutóbb ismertette Albizzati.⁶ Ezeknek a daraboknak jellegzetes sajátosságuk, hogy a háló fonalakból forrasztott (*meleg eljárás*), míg a pannoniai és a velük rokon vas diatretumokat hideg állapotban fúróval, esztergályozással dolgozzák ki (*hideg eljárás*). A forrasztás által készített hálós serlegek a sokkal értékesebb eredeti vas diatretumoknak akartak az utánzatai lenni. A diatretumok utánzása még később is előfordul, így a frank uralom korából való az a pohár, a mainzi Central-Museum-

¹ O. Lenel—R. Zahn, Diatreta. Archäologischer Anzeiger 1928. 563. köv. old., különösen 568—569. old.

² Epigr. XII, 70. — Hogy ez az elnevezés a római uralom IV. századát túlélte: s így a technika ismerete is megmaradt, a Cod. Iust. X, 66, 1 helye bizonyítja. — Lenel még későbbi adatokat is összegyűjtött (ἰνδύλας és a rabbinus bibliamagyarázatokat, Midraschim) Arch. Anz. 1928. S. 563. ff.

³ Albizzati, Il kantharos Disch. Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts XLI (1926) S. 74 ff. Taf. IV—V. — Kisa ezt a serleget modernnek tartotta; id. m. 442. és 623. old. 109. kép. Albizzati mutatta ki antik voltát. — Jerphanionnál tévesen az Eremitage tulajdonaként szerepel. Le calice d'Antioche p. 64, fig. 13.

⁴ Froehner, Collections du Château de Goluchów, Antiquités, Paris 1899, tav. XXI, XXII. Nem állott rendelkezésemre. V. ö. Albizzati, id. m. S. 79.

⁵ Lelt. száma 1443.

⁶ Albizzati, id. m. S. 76, Fig. 4. Ez a technika az izlam üveggyártásban is előfordul. V. ö. Kühnel, Amtliche Berichte aus den königl. Kunstsammlungen XXXV (1913) S. 11—16. Abb. 6 a.

ban, melynek a felső részén a felírás, alul pedig a hálódíszítés lapos reliefben van utánozva.¹

A vas diatretumok áttört díszítései (opus interrasile) a fémművés-ség áttört műveire mennek vissza. Ez a technika az antik korban állan-dóan virágzott.² Igen elterjedt Európában is, a római tartományok kelta lakosságú vidékein.³ A késő-római korban ez a technika újabb virág-zásnak örvend. A hálós serlegek előképei is olyan üvegserlegekre mennek vissza, melyeknek nemesfémanyagú áttört díszű foglalatjuk volt, mint pl. a kopenhágai múzeum varpelevi serlegének.⁴ A trapraini késő-római kincsleletben is előfordul a hálós serlegek díszeivel megegyező áttört díszítés.⁵

A pannoniai vas diatretumoknak, így a brigetióiinak készítési idő-pontja is a Kr. u. IV. század első felébe esik.⁶ Készítési helyükre nézve Kisa és Fremersdorf⁷ Kölnt jelölik meg, míg Morin-Jean csak rajna-vidékieknek mondja őket.⁸

A két kölni, a strasbourg-i, hohensülzeni és a négy pannoniai pél-dányon olyan közös sajátságok vehetők észre, hogy nemcsak egy városba, hanem egyazon műhely vagy mester körébe való utalásuk is jogosult : így a feliratok alkalmazása, azoknak rokon szövege, a hálódíszek egye-zése. A szekszárdi diatretum alsó részén a csigák és delfinek a kölni, trieri, vatikáni⁹ és a tyr-i¹⁰ hasonló díszű példányok díszeivel egyeznek

¹ Behrens, Fränkischer Glasbecher mit Inschrift. Germania XIII (1929) S. 195—196, Abb. 1—3. Egy hasonló darab Normandiából látható Déville, id. m. t. 75, 3.

² V. ö. Zahn, Amtliche Berichte aus den königl. Kunstsammlungen XXXVIII (1916) S. 17 ff. bő irodalommal.

³ V. ö. Nagy L., Arch. Ért. XLII. (1928) 215. köv. old.

⁴ Kisa, id. m. Abb. 209.

⁵ Curle, The treasure of Traprain. 1925. p. 74, fig. 57, t. 28; Behrens, Mainz. Zeitschr. XX/XXI (1925/26) S. 76.

⁶ Kisa és Morin-Jean a K. u. III. század végét és a IV. század elejét jelölik meg Szerintem a brigetiói példány keresztény feliratának a IV. század első évtizedeibe való helyezése a többi edény készítési korát is megállapítja.

⁷ Fr. Fremersdorf, Römische Gläser aus Köln (Museum und Öffentlichkeit. Stu-dien aus den Kölner Kunstsammlungen VII 1928). S. 10.

⁸ Morin-Jean, La Verrerie en Gaule sous l'Empire romaine 1913, p. 164—165; Morin-Jean, a Daremberg-Saglio-féle Dictionnaire fasc. 51, p. 945, vitrum címszó alatt.

⁹ Képük Kisa id. m. 314., 315., 316. ábrák. — Morin-Jean, La Verrerie en Gaul. p. 164—165, fig. 217; Morin-Jean, vitrum címszó p. 944, fig. 7539.

¹⁰ R. Dussaud, Un nom nouveau de verrier Sidonien. Syria, I (1920) p. 230—234. Itt a kagyló- és haldíszes üvegeket a cikkíró syriaiaknak veszi. Később azonban Loeschke nyomán helyesbíti felfogását és a tyr-i példányt is a többiekkel együtt nyugatinak mondja. V. ö. Syria, IV (1923) p. 179—180.

meg. Ezekhez járul még az is, hogy a pannoniai példányok üveganyaga megegyezik a Kr. u. IV. század elején a kölni műhelyekben készült üvegek anyagával.

Külön csoportba, más művészi körbe tartoznak Kisa szerint a Lord Lionell Rotschild-gyűjtemény, a milanói Cagnola-gyűjtemény és a velencei S. Marco kincstárának darabjai, melyek keleti és déli műhelyekben készültek és korábbiak valamivel, mint a fenti csoport.¹

A pannoniai vas diatretumokat Nyugatról, Kölnből kereskedelmi úton importált műtárgyaknak tekinthetjük, melyeket a IV. század elején új virágzásnak indult kölni műhelyek éppúgy juttattak el hozzánk, mint ahogy korábbi századokban is szállítottak már a kölni üveggyárak Pannoniába, hasonlóképp a nyugati terra sigillata gyárakhoz.²

Athen.

Nagy Lajos.

¹ Képük Kisa művében 233., 228., 226. sz. alatt láthatók. — *Morin-Jean* a *Doremborg-Saglio-féle Dictionnaire vitrum* cikkében (p. 945) csak felületesen, s Kisa nyomán említi a diatretumokat. A pannoniáról nem is vesz tudomást, s egyik helyen sem tesz említést róluk.

² A jelen dolgozatom korrekturájának lezárása után (1930. november 3-án) kaptam kézhez Fr. Fremersdorf különlenyomatát a *Schumacher-Festschrift*, Mainz, 1930-ból. Itt «Die Herstellung der diatreta» c. alatt (S. 295—300) kapjuk a diatreták előállításának technikai ismertetését, mely e kérdést véglegesen tisztázza. Fremersdorf ma a legelső üvegszakértő az archaeológiában, melyre őt mint a kölni Wallraf-Richartz-Museum római osztályának vezetőjét a kölni páratlan római üvegletek predesztinálták. Egy ábrán be is mutatja egy vasdiatretum készítésének különböző fázisait. Kösterrel szemben ő nem egy masszív üvegtömböt vesz alapul, hanem csak egy vastagfalú üvegharangot, tehát belül ezeket nem kellett esztergályozni. — A szekszárdi vasdiatretumra vonatkozólag Kisával szemben, akinek véleményéhez szövegünkben mi is csatlakoztunk, megállapítja, hogy a fenéken szereplő csigák és halak is egy vastag üvegfalból lettek kivésve, tehát ez a rész is igazi diatretum és nem külön, fúrással készített és oda forrasztott darabok. Utólag dr. Paulovics Istvánnal én is alaposan megvizsgáltam a szekszárdi példányt, s Fremersdorf megállapítását helytállónak kellett tekintenem, ezért jogosan is írta a diatretumokról: «Höchstleistungen im besten Sinne des Wortes, die einfach nicht mehr zu überbieten sind.» A felirat kiegészítését ő ΑΕΙΒΕ Ω ΗΟΙΜΕΝΙ ΗΙΕ ΖΗΧΑΙC-nek adja, de ezt nem fogadhatjuk el, mert az Ω helyén egy T és egy másik betű nyomai világosan kivehetők. A fejrnyegyei példányt ő a szekszárdihoz hasonlóan képzei el. Ezzel szemben v. ö. az általunk elmondottakat.